

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet,
Odsjek za kulturalne studije, Rijeka, Hrvatska

DOI 10.5937/kultura1546026H

UDK 330.831.8:316.75

316.324.8:329.12

81'276.6:316.324.8

originalan naučni rad

KRITIČKA ANALIZA DISKURSA MJERA ŠTEDNJE I KAPITALISTIČKE HEGEMONIJE U PERSPEKTIVI KULTURALNIH STUDIJA

Sažetak: Osnovni zadatak teksta jest pokušaj izvođenja kritičke analize diskursa mjerâ štednje koji se manifestira pojačanom produkcijom specifičnog tipa medijskih, javnih i političkih narativa te znakovitih metafora poput bolnih rezova, stezanja remena, navodne nužnosti u provedbi razno raznih socijalnih dijeta, itd.; kao i njima srodnih sintagmi poput 'povoljne ili nepovoljne poduzetničke klime' te 'olujne krize koja je poharala', a u konačnici rezultiraju ideološko-hegemonijskom perpetuacijom političke ekonomije kapitalizma i njoj pripadajuće moći. Pristupamo ovom tipu diskursa kao ideološki fabriciranim naturalističkim diskurzivnim formacijama koje naizgled benignom metaforičnošću jezika žele stvoriti privid navodne neideološkosti recentne krize kapitalističke ekonomije i njezinih političkih te socijalnih aspekata. Prevladavajući disciplinarno-predmetni pristup u analizi predstavljenog, problemskog motiva kreće se u domeni bogatog konceptualnog arsenala kulturalnih studija, odnosno škola mišljenja (strukturalizam, semiotika, neomarksizam, kritička analiza diskursa, teorija ideologije, kritička teorija društva ...) i autora (Bahtin, Gramsci, Hall, van Dijk, Barthes, Foucault ...) od kojih kulturalni studiji podosta crpe, predmetno i metodološki. Zaključak je da na primjerima spomenutih sintagmi svjedočimo kako hegemonija naprosto više ne može ostati u konturama

predvidivog, kontroliranog jezika tehnokracije te iz tih razloga neuspješno traži izlaz, bijeg u konotativno, u znakovitu alegoriju, metaforu, preneseno značenje.

Ključne riječi: (neo)kapitalizam, hegemonija, diskursi mjerâ štednje

Uvod. Šira ekonomsko-politička perspektiva problema

Čini se kako istraživački, analitički i teorijski napori za pronalaženjem primjerenih odgovora na izazove epohe koja je obilježena diktaturom/sveopćom supremacijom (neo)liberalno-tržišnog kapitalizma, njegovom kulturalnom inačicom u vidu post-moderno-identitetskog konzumerizma i iznevjerenim nadama u daljnju smislenost političkog modela reprezentativne parlamentarne demokracije, nikada nisu bili intenzivniji. Tomu svakako doprinose katastrofalni ekonomski, društveni i politički učinci do kojih je došlo s izbijanjem zadnje velike krize kapitalističke ekonomije 2008. godine. No, dojam je kako se usprkos dosegnutim uvidima i saznanjima ništa bitno na ovom planu promijenilo nije. Štoviše, tijekom posljednjih šest-sedam godina matrica kapitalističke hegemonije nastavlja producirati devastacijske socijalne učinke, nesmanjenom žestinom produbljujući klasni jaz između manjine onih koji posjeduju sve više materijalno-financijskog bogatstva i sve većeg broja onih koji imaju sve manje¹. Brojne analize su nas tako uputile na problematična mjesta financijsko-špekulativnog sektora, tzv. *casino* kapitalizma; okolnosti poslovanja institucija koje su najodgovornije za izbijanje recentne krize (investicijske banke, osiguravajuće kuće za vrijednosne papire, rejting agencije, financijski konglomerati...); okolnosti izvedbe „najveće pljačke u svjetskoj povijesti” po načelu socijalizacije gubitaka te pojačane akumulacije i privatizacije dobitaka, kao i odgovornosti država, to jest vlada i političara u svemu tome; složene mehanizme kojima operira bankarsko-financijski sektor (tzv. derivati, poluge, sekuritizacijski lanci, kreditni *swap*-ovi...); te uloge tehnokratskog stroja tzv. trojke (MMF, Europska banka, Europska komisija) u daljnjoj perpetuaciji neoliberalnog ekonomsko-političkog modela.

¹ Ova će ekonomsko-politička i društvena činjenica biti uobličena u sloganu „1% vs. 99%”, jednom od osnovnih zaštitnih znakova Occupy Wall Street pokreta započetog u New Yorku (s Zuccoti parkom kao centralnom lokacijom prosvjeda) u rujnu 2011., kao reakcija socijalnog nezadovoljstva s politikama i trendovima sve veće i veće društvene nejednakosti i klasnih raslojavanja do kojih dolazi u razdoblju nakon izbijanja zadnje krize.

Uže definiranje odabranog fenomena

Nas će, pak, u ovom tekstu zanimati izvedba kritičke analize specifičnog tipa mehanizama koji su neraskidivo povezani s prethodno skiciranim problemskim sklopom. Taj se napor u najširem smislu tiče, za početak, detekcije mjesta putem kojih „kapitalistička ideologija stalno održava veo koji onemogućava ljudima uvid u to kako njihova vlastita aktivnost reproducira oblik njihovog svakodnevnog života”², a potom i sustavne kritičke analize ulaznih točki ideološke interpelacije. U užem smislu, zanimat će nas politike mjerâ štednje čija moć „kao ideologije proizlazi upravo iz činjenice da se čini savršeno prirodnom i neizbježnom”³, što je, naučili smo to iz Gramscijeve ostavštine kojoj puno dugujemo i u ovom tekstu, jedna od temeljnih razina artikulacije hegemonije. Ovim je pitanjima srodan, te za širu i detaljniju analizu nezaobilazan, fenomen ekonomije duga čija je važnost porasla s razdobljem pojačane financijalizacije kapitala od 70-ih godina prošlog stoljeća naovamo⁴.

Mi ćemo, pak, u ovom tekstu pokušati izvesti kritičku analizu diskursa mjerâ štednje koji se manifestira pojačanom produkcijom specifičnog tipa tzv. ‘kriznih’ označitelja i narativa poput *bolnih rezova*, *stezanja remena*, navodne nužnosti u provedbi razno raznih socijalnih *dijeta*, itd.; kao i njima srodnih sintagmi poput ‘povoljne ili nepovoljne poduzetničke *klime*’ te ‘olujne krize koja je *poharala*’, a u konačnici rezultiraju ideološko-hegemonijskom perpetuacijom političke ekonomije kapitalizma i njoj pripadajuće moći. Potvrdu za opravdanost ovakvog pristupa nalazimo i u specifičnosti, to jest prividnoj samorazumljivosti, fraze koja se kroz proteklih nekoliko desetljeća etablirala kao markacijsko mjesto neoliberalne doktrine – *There’s No Such Thing as a Free Lunch*⁵. Pristupit ćemo ovom tipu diskursa kao formi, orwellovski rečeno, svojevrsnog *novogovora*, odnosno kao ideološki fabriciranim *naturalističkim diskurzivnim formacijama* koje naizgled benignom metaforičnošću jezika žele stvoriti privid navodne neideološkosti – štoviše *prirodnosti!* –

2 Perlman, F. (2004) *Reprodukcija svakodnevnog života*, Zagreb: Što čitaš?, str. 7.

3 Seymour, R. (2014) Protiv štednje!, *Le Monde Diplomatique*, hrvatsko izdanje br. 17 (2), Zagreb: KopMedija – Zadruga za medije, str. 8.

4 O političko-ekonomskim, ali i filozofijsko-antropološkim te sociološkim aspektima duga i figure dužnika, to jest niza procesâ koje analizama objedinjuje i označava sintagmom „proizvodnje zaduženog čovjeka”, korisne uvide nudi: Lazzarato, M. (2013) *Proizvodnja zaduženog čovjeka – esej o neoliberalnom stanju*, Zagreb: Bijeli val (izvorno izdanje na francuskom jeziku objavljeno je 2011).

5 Radi se o naslovu knjige (prvi je put objavljena 1975) najpoznatijeg ekonomiste neoliberalne orijentacije, nobelovca Milтона Friedmana.

spomenute krize i njezinih ekonomsko-političkih te socijalnih učinaka. Radi se o tipu diskursa kojeg ćemo, na tragu Foucaultovih minucioznih analiza kojima ćemo posvetiti posebno mjesto u ovom tekstu, tretirati kao specifičnu praksu obilježenu njoj svojstvenim ideološkim produktivitetom.

Disciplinarno-predmetni pristupi u analizi fenomena

Prevladavajući disciplinarno-predmetni pristup u analizi predstavljenog problemskog motiva kretat će se u domeni bogatog konceptualnog arsenala kulturalnih studija, odnosno škola mišljenja (strukturalizam, semiotika, neomarksizam, kritička analiza diskursa, teorija ideologije, kritička teorija društva...) od kojih kulturalni studiji podosta crpe, predmetno i metodološki, pri čemu je „naglasak na političkom u kulturi koja se nalazi u središtu interesa kulturalnih studija”⁶. Općenito govoreći, sada već više od pola stoljeća duga povijest discipline kulturalnih studija obilježena je, u smislu njezine političnosti i društvene angažiranosti, svojevrsnom nelinearnošću, prekidima, multidisciplinarnim putanjama. Rana faza discipline, 60-e i 70-e godine 20. stoljeća, u relaciji je spram dinamičnih političkih i socijalnih procesa (primjerice, studentski pokret ‘68 u Francuskoj proširen diljem Europe, sovjetska invazija na Čehoslovačku, pojava tzv. Nove ljevice, trendovi (sub)kulturene identitetske liberalizacije i britanska refleksija na ova zbivanja...) s kojima kulturalni studiji intenzivno polemiziraju, ali koji istovremeno postaju i važno tkivo gradnje u artikulaciji same discipline. Dominantni politički, ekonomski, kulturalni i društveni konteksti s kraja 70-ih i tijekom 80-ih (na primjer, restauracija kapitalizma prema neoliberalnom modelu i posljedični počeci rastakanja tzv. socijalne države blagostanja, uspon američkog neokonzervativizma, nastavak pojačane postmodernizacije i s tim povezani trendovi tzv. identitetskih politika, rušenje Berlinskog zida i političko-ekonomske posljedice toga...), stavili su nove izazove pred disciplinu. Usporedo s time, bilježimo uspon neopozitivističkih pristupa u znanosti koji su obilježeni karakteristikama tehnokracije i prividne deideologizacije, to jest navodne ekspertne neutralnosti. Posljedično, tijekom posljednjih 20-ak godina pratimo trendove prepoznatljivih račvanja unutar polja kulturalnih studija, pri čemu je moguće detektirati nastojanja pojedinih kulturalno studijskih sastavnica na univerzitetima, fakultetima i institutima, posebice u Sjevernoj Americi i Australiji, da iznađu modele prepoznatljivije ‘aplikativnosti’ discipline, njezine prikladnosti zahtjevima tzv. tržišta u skladu s trendovima sveopće društvene komodifikacije...

6 Duda, D. (2002) *Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi*, Zagreb: AGM, str. 23.

Istovremeno, nastojanja za povratkom i očuvanjem nekih ključnih vrijednosti ranog „birminghama”, posebice se to odnosi na reartikulaciju i aplikaciju koncepata ideologije i hegemonije, ipak ne jenjavaju. Hall nas još u 80-im godinama prošlog stoljeća, u jednom od svojih tekstova, posvećenom razradi teze o potrebi povratku ideologiji, podsjeća kako je moć uvijek ideološka. To je moć označavanja događaja na određeni način koja nikada nije neutralna, ona je dio ideoloških borbi⁷. No, taj ‘povratak’ treba biti dijalektičan, to jest antagonističan u svojoj konjunkturi, metodologiji i predmetnosti. Drugim riječima, ne radi se samo o potrebi za jednostavnom afirmacijom i kontekstualnom aplikacijom temeljnih koncepata i vrijednosnih premisa kulturalnih studija (ideologija, hegemonija, klasa, društvena reprodukcija kapitala...) u smislu analize i razumijevanja dominantne političko-ekonomske hegemonije aktualnog stadija kapitalizma i njemu pripadajućeg tipa jezika i diskursa, već i o ukazivanju na elemente prijepornosti u tim nastojanjima.

Teorijska razrada fenomena diskursa mjera štednje u optici kulturalno-studijskog nasljeđa

Traganje za putokazima i uporabnim smjernicama koje nam traseraju put ka analizi spomenutih sintagmi „mjera štednje” vodi nas za početak prema Bahtinovoju metalingvistici, odnosno njegovoj marksističkoj filozofiji jezika. Bahtinovo kritičko čitanje osnovnih postavki de Saussureove strukturalističke lingvistike koje je upućeno – kako to primjećuje prevoditelj i pisac predgovora prijevoda Bahtinove knjige *Marksizam i filozofija jezika* na srpskohrvatski jezik, Radovan Matijašević – „kritici lingvističkog uma, ukazivanju na njegov formalizam i apstraktni objektivizam”⁸, nije nikakva iznimka. Dapače. Kroz proteklo stoljeće, koliko je proteklo od prvog objavljivanja *Tečaja opće lingvistike*, nizale su se kritike de Saussureovih postavki, posebice u domeni tzv. poststrukturalizma (primjerice Derrida). Posebnost Bahtinovih polemičkih kritika, upućenih nasljeđu de Saussureove strukturalističke lingvistike već krajem 20-ih godina prošlog stoljeća, jest u tezi o potrebi za povratkom analizi govora, ali i inzistiranju na nužnosti ideologizacije jezičnih iskaza koji nisu, smatra Bahtin, tek puki, formalističko-objektivistički sistemi u igri označavanja na osi de Saussureovih dihotomija kakve su označitelj-označeno; jezik-govor; ili sinkronija-dijakronija. Bahtinovima riječima, „mi imamo u vidu ne apstraktni lingvistički minimum zajedničkog jezika u smislu sistema elementarnih

7 Hall, S. The rediscovery of ‘ideology’: return of the repressed in media studies, in: *Culture, Society and the Media*, eds. Gurevitch, M., Bennett, T., Curran, J. and Woollacott, J. (1982), London and New York: Routledge.

8 Bahtin, M. (1980) *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit, str. XXXIII.

formi (lingvističkih simbola), koji osigurava minimum sporazumevanja u praktičnoj komunikaciji. Mi uzimamo jezik ne kao sistem apstraktnih gramatičkih kategorija, već jezik ideološki ispunjen, jezik kao pogled na svet i čak kao konkretno mišljenje koje obezbeđuje maksimum uzajamnog razumevanja u svim sferama ideološkog života”⁹.

Teun A. van Dijk interpretira ideologiju na način donekle srodan Bahtinu, ali u tradiciji kritičke analize diskursa, upućujući na potrebu povezivanja ideologije, teksta i govora. U tradiciji kritičke analize diskursa¹⁰, koja je često kritizirana unutar dominantnih lingvističkih krugova, u epicentar istraživačkih napora dospjevaju analize specifičnog tipa javnih, medijskih, obrazovnih i političkih diskursa u potencijalu njihove metaforičnosti kojom se proizvode učinci naturalizacije hegemonijskih poredaka moći¹¹. Za spomenutog van Dijka, ideologija je podloga društvenih reprezentacija grupe, a njezina je funkcija reprodukcija određenih društvenih odnosa između socijalnih skupina na tromedi društva, diskursa i spoznaje. Ideologija zahvaća ljudsku percepciju u razumijevanju društva i na tom tragu kompleksnom mrežom regulira društvene prakse i odnose društvenog svijeta, smatra on¹².

Korisnu konceptualnu aparaturu i analitička oruđa koja bi bila prikladna za analizu narativa mjerâ štednje nalazimo unutar *speech act* teorije, to jest teorije govornog čina ili govornog akta, kao grane (socio)lingvističke pragmatike u kojoj se naglašava značaj funkcije izjavljivanja unutar postojećeg društveno-političkog i ekonomskog realiteta. U ovom se kontekstu najčešće navodi Austinov koncept performativnosti ili lingvističko-performativne funkcije, govornog ostvarenja marionetskog izgleda, nastalog simboličkim otjelovljenjem reprezentativnih institucija sa strane tzv. performativnog subjekta uspostavljenog činom takvog izjavljivanja, to jest dodjeljivanjem institucionalnog

9 Isto, str. XX-XXI.

10 Pored van Dijka, najprominentniji predstavnici kritičke analize diskursa su Ruth Woodak i Norman Fairclough koji govori o diskursu kao korištenju jezika u formi društveno-kulturne prakse i o funkcionalističkoj teoriji jezika orijentiranoj prema pitanju jezične strukture i njezine primarne socijalne strukture.

11 Tako će, primjerice, za kritičku teoriju diskursa biti zanimljive analize školskih udžbenika povijesti u kojima se obilato koriste metafore poput autocesta koje postaju „arterije nacije”, rijeka kao „naših vena” ili šuma koje su „narodova pluća”, čime se proizvode ideološko-imaginarni efekti otjelovljenja, anatomizacije nacionalnog teritorija kao živog organizma kolektivnog nacionalnog bića ...

12 Van Dijk, T. A. (2006) *Ideologija. Multidisciplinarn pristup*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.

pečata (sudci, kraljevi, predsjednici, itd.)¹³. Tomu je vrlo srodan Searleov model ilokucijske komponente jezičnog akta i ilokucijskog efekta baziranog na glagolskoj performativnosti različitih govornih nivoa (izjava, zahtjev, ukaz, dopuštenje, pitanje ...). Ilokucijski akt, kao subjektova spoznajna, kognitivna aktivnost nastala putem interakcije s informacijama iz njegovog okruženja, s jedne je strane vezan za lokucijski (akt govora), a s druge za perlokucijski akt. Perlokucija označava efekt koji nastaje komunikacijskim činom između govornih partnera¹⁴.

Kritički intonirana perspektiva u analizi temeljnog problemskog motiva u ovom tekstu uporabne će alatke pronaći i na drugim općim mjestima kulturalno-studijskog nasljeđa. Takve su Barthesove teze o mitu kao drugostupanjskom poretku znaka koji je u funkciji ideološko-hegemonijskog prevođenja kontingentno historijskog u poredak prirodnog, samorazumljivog, navodno neupitno logičnog. Barthesa na analizu i interpretaciju pokreće „nesnošljivost prema ‘prirodnosti’ što je tisak, umjetnost i zdrav razum neprestano pridijevaju zbilji koja, makar i bila zbilja u kojoj živimo, zbog toga nije ništa manje potpuno povijesna”¹⁵, pri čemu mit, kao depolitiziran iskaz „ima zadatak da povijesnu namjeru utemelji u prirodi, kontingenciju u vječnosti”¹⁶, što je svojstveno ideologiji koja Barthesa posebice zanima – buržoaskoj.

Izrečeno je jasan putokaz ka dvjema najvažnijim konceptima klasičnih kulturalnih studija, višestruko spomenutoj hegemoniji, te interpelaciji. Hegemoniju u ovom tekstu interpretiramo i apliciramo na način kojim je Stuart Hall u 70-im godinama 20. stoljeća ponovno reafirmirao ideje Antonija Gramscija. U tom smislu, općenito govoreći, hegemonija označava ideološke trendove nenasilnih praksi proizvodjenja, širenja i prihvatanja stavova i interesa vladajućih dominantnih klasa u široj društvenoj zajednici, što u konačnici rezultira svojevršnom naturalizacijom takvih (arbitrarnih) vrijednosti i njihovim svođenjem na razinu samopodrazumijevajućeg, zdravorazumskog, općenitog, neupitnog, ‘logičnog’, ‘prirodnog’... Na taj je način konceptu hegemonije vrlo blisko Bourdieuovo razumijevanje simboličkog nasilja – autor ga obrađuje unutar pitanja države – kao oblika mekog nasilja nad pojedincima koje posredno, najčešće kroz

13 Austin, J. L. (1962) *How to do things with words*, Oxford: Oxford University Press.

14 Searl, J. (1969) *Speech acts*, Cambridge: Cambridge University Press.

15 Barthes, R. (2009) *Mitologije*, Zagreb: Pelago, str. 10.

16 Isto, str. 168.

različite mehanizme kulture i obrazovanja, oblikuje konsenzus o 'normalnom' i pravilnom¹⁷.

Što se pak tiče Althusserovih teza posvećenih konceptu interpelacije, koje su prvi put elaborirane u tekstu *Ideologija i ideološki aparati države*¹⁸ gdje autor, u poglavlju posvećenom tzv. ideološkim aparatima države (IAD), navodi i medije kao oblik informacijskog IAD-a (pored vjerskog, školskog, obiteljskog, pravnog, političkog, sindikalnog i kulturalnog). Na ovom se mjestu najvažnije osvrnuti na one aspekte ove teze prema kojima ideologija interpelira pojedince u subjekte. Interpelacija, interpelirati (lat. *interpellatio, interpellare*, „upasti u riječ“) značenjski se odnosi na iznenadno oslovljavanje nekog, neočekivano nekome uputiti riječ, obraćanje, oslovljavanje. Interpelacija je kao svakidašnja praksa podvrgnuta točno određenom društveno-komunikacijskom ritualu. Ukratko, ideologija interpelira konkretne pojedince u konkretne subjekte na temelju njihova pogrešnog prepoznavanja u procesu oslovljavanja. Još konkretnije, kategorija subjekta konstitutivna je za pojedinačnu ideologiju, ali u okviru spomenute teze da je funkcija pojedinačne ideologije 'konstituirati' konkretne pojedince kao subjekte. Svi smo mi već subjekti i kao takvi neprestano učestvujemo u ritualima pogrešnih ideoloških prepoznavanja na platformi najrazličitijih praksi svakodnevice koji nam jamče da smo doista konkretni, individualni, nezamjenjivi subjekti. Ideologija, prema Althusseru, djeluje i funkcionira tako da pomoću vrlo konkretnih operacija, koje naziva interpelacijama, novači ili regrutira subjekte među pojedincima, odnosno preobražava ih u subjekte¹⁹.

Krizne sintagme u perspektivi Foucaultovih koncepata

Posebice važnom, i za analizu problema diskursa „mjera štednje“ korisnom, nalazimo ostavštinu djela Michela Foucaulta. Unutar bogatog Foucaultovog opusa, niza studija i minuciozno izvedenih povijesno-epistemoloških analiza fenomena poput biopolitike; biomoći; tanatopolitike; režimâ vladanja i tehnikâ upravljanja; odnosa znanja, proizvedenih diskursa i moći; praksi institucionalnih disciplinarnih nadzora; itd., kao i uporabnih koncepata koji su iz tih analiza proizašli, nas će u kontekstu

17 Bourdieu, P. (2011) *Distinkcija: Društvena kritika suđenja*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

18 Althusser, L. (1971) *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New York & London: Monthly Review Press.

19 Interpelaciju je lako objasniti banalnim primjerom svakidašnjeg oslovljavanja nekog s povikom: „Hej, vi/ti tamo“. Pojedinačna individua se na taj povik okrene i tim činom postaje subjekt. Zašto? Jer se prepoznao u oslovljavanju, pretpostavci da je ono bilo upućeno upravo njemu, a ne nekom drugom.

zanimanja za specifičnosti diskursa „mjerâ štednje” posebice zanimati dio ostavštine u radu Michela Foucaulta koji se u literaturi često uokviruje sintagmom „arheologija epistemeâ”. Radi se o onom dijelu nasljeđa Foucaultova rada u kojemu se autor posebice zanima za pitanja odnosa stečenog znanja, analizu porijekla diskursa i mikrofiziku moći. Ta linija njegova rada uključuje prije svih studiju *Arheologija znanja* (prvi je put objavljena 1969.), koja predstavlja svojevrsan metodološko-analitički nastavak knjige *Riječi i stvari* (iz 1966.), ali i neke kraće tekstove iz 70-ih godina poput *Poretka diskursa* i *Mikrofizike moći*.

U domeni središnjeg cilja ovog teksta – analize diskursa tzv. mjerâ štednje – ponajviše nas mogu zanimati Foucaultovi koncepti „epistemea”, „diskurzivnih formacija” i „izjava” koje autor najdetaljnije razvija u studiji *Arheologija znanja* u sklopu nosive teze prema kojoj su naši sistemi znanja i mišljenja u ključnoj mjeri vođeni nizom kompleksnih mehanizama i operacija koje nisu svjestan izbor pojedinaca, ali pritom u ključnome određuju naše limite mišljenja i načine korištenja određenog tipa jezika u pojedinačnim vremenskim i prostornim (mogli bismo reći i u ideološkim, odnosno društveno-političkim, ekonomskim te kulturalnim) kontekstima²⁰.

Znanstveno-stručna literatura često pribjegava sintagmi „Foucaultova diskurzivna analiza” u pokušaju iscrtavanja šireg konteksta spomenutih fenomena društvenih odnosa reprezentiranih putem jezika. Tako će primjerice Kendall i Wickham, u knjizi *Using Foucault's methods* (1999), definirati pet razina prilikom korištenja „Foucaultove diskurzivne analize”: jednostavno prepoznavanje da je diskurs cjelina izjava koje su organizirane na regularan i sistematičan način; kako su izjave kreirane; što može biti izrečeno (napisano), a što ne; kako su kreirani prostori u kojima mogu nastati izjave; te tvorenje praksi materijalnim i diskurzivnim u isto vrijeme²¹.

Dakle, diskursi nisu samo lingvistički sistemi, tekstovi, oni su prakse unutar kojih, foucaultovski rečeno, izjave ili tvrdnje predstavljaju samo partikularne diskurzivne modalitete – elemente pozitivnosti. Ili kraće, diskursi su polje pojmovne organizacije iskaza. Formalističko razumijevanje diskursa sa strane klasične lingvističke discipline nije dovoljno za potpunije sagledavanje diskurzivnih praksi na način kako nas to zanima na ovom mjestu. Zbog toga značenje, razumijevanje diskursa treba biti upotpunjeno, prošireno u društveno-odnosnom smislu. Na taj način sagledan, diskurs postaje cjelina ograničenog

20 Fuko, M. (1998) *Arheologija znanja*, Beograd: Plato.

21 Kendall G. and Wickham G. Foucauldian discourse analysis, 10. decembar 2014., http://en.wikipedia.org/wiki/Foucauldian_discourse_analysis

broja iskaza koji međusobno egzistiraju, odnosno proizlaze iz iste diskurzivne formacije, a prakticiraju se kroz sebi svojstvenu diskurzivnu praksu određenu povijesnim, društvenim, ekonomskim, političkim uvjetima izvođenja deklarativne jezične funkcije²². Radi se o pragmatičnoj zakonitosti diskursa oslikanoj u karakteru diskurzivne intencije, namjere.

Takvo shvaćanje diskursa slijedi i ovaj tekst. Na tragu Foucaulta i njegove misli o diskursu u tekstu *Red diskursa*²³, razumijemo diskurs kao „diskontinuirane prakse koje se ukrštaju, ponekad idu zajedno, ali se i međusobno ne poznaju ili se pak isključuju“²⁴. To znači da u ovom tekstu diskurs tumačimo kao polje međusobno ukrštenih iskustvenih praksi ostvareno putem govora, tekstova u širem smislu no što se oni, na razini zdravorazumske interpretacije, vežu uz riječ, sintagmu, jezičnu jedinicu verbalnog ili pisanog izričaja. To je razumijevanje diskursa kao *prostora učinka kroz iskaz*. Diskurs je zapravo oblik socijalne prakse, a njegovo značenje rezultat složenog procesa i niza relacija između samog teksta, društveno-kulturnog i kognitivnog okruženja u kojemu je proizveden i konzumiran. Diskurs shvaćen na takav način pruža mogućnosti za djelovanje subjekta i djelovanje na subjektu. Takav diskurs nije tek puki govor, jezik. Naprotiv, to je specifična praksa, sebi svojstvena produktivnost. To je prostor subjektive konstitucije u njegovoj relaciji s drugim subjektom i svijetom koji ga okružuje, kao i prostor subjektive samokonstitucije u odnosu na sebe i vlastite norme. Takav diskurs gradi, konstituira subjekta, ali ga i razgrađuje, samokonstituira. Prema mišljenju Fairclougha, „granice između i unutar poretka diskursa konstantno se pomjeraju, te je promjena u diskurzivnom poretku sebi svojstven oblik sociokulturne promjene“²⁵.

Foucaultovo razumijevanje i tumačenje diskursa u izravnoj je relaciji s prethodno spomenutim konceptom *iskaza*. Za istraživačku i teorijsku metodologiju kojoj je Foucault privržen, znakovito je ‘kruženje’ oko jedinice istraživanja, istančano i minuciozno predstavljanje fenomena u arheološkoj maniri otkrivanja i predočavanja najtanjih i najdubljih slojeva problema kojemu je analiza posvećena, ali uz istovremeno izbjegavanje, opetovano odlaganje trenutka i mjesta na kojemu bi se objekt analize jasno definirao. Vjerojatno najpoznatiji slučaj te vrste vezan uz Foucaulta jesu njegovi koncepti biopolitike, biomoći

22 Fuko, M., nav. delo.

23 Riječ je o Foucaultovom nastupnom predavanju održanom na *College de France* u Parizu 2. prosinca 1970.

24 Foucault, M. (1994) *Znanje i moć*, Zagreb: Nakladni Zavod Globus, str. 132.

25 Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis*, London: Longman, str. 12-13.

i biovlasti²⁶. Što se pak koncepta iskaza tiče, njemu se Foucault detaljnije posvećuje u poglavlju studije *Arheologija znanja* naslovljenom „Opis iskaza” u kojemu autor shvaća da ne može odrediti „iskaz kao jedinicu jezičkog tipa (koja je viša od fonema i reči, a niža od teksta) nego da pre imam posla sa iskaznom funkcijom koja uvodi u igru razne funkcije (one ponekad mogu da se poklope sa rečenicama, ponekad sa stavovima, ali su ponekad sačinjene od odlomaka rečenica, od nizova ili tabela znakova, od igre stavova ili od ekvivalentnih formulacija)”²⁷. Na tragu ovakvih Foucaultovih uvida, pitanje koje nas uvodi u posljednje poglavlje teksta glasi: kakvom tipu *iskaznih funkcija u službi konstrukcije diskurzivnih značenja* svjedočimo na primjeru narativnih sintagmi mjerâ štednje?

Na mjestu zaključka

U analizi na početku teksta spomenutih sintagmi „mjera štednje” te uz aplikaciju predočenih i njima srodnih analitičkih aparata, moguće je i potrebno iščitavati ideološko-hegemonijsku dimenziju u takvom tipu diskursa. Tek će se na taj način takve sintagme uprizoriti s onu stranu svoje prividno benigne, naturalizirane metaforičnosti, alegoričnosti, pa čak i djelomične maštovitosti jezika i stila u konstrukciji takvog tipa diskursa. Štoviše, time će taj diskurs naprosto postati ono što doista i jest: čista, ‘mesnata’ ideologija koju hegemonijski pokrov bazične normativnosti u konstrukciji poretka zbilje više ne može obuzdati. To je i mjesto/slučaj koje povezuje prethodno pojašnjene teorijsko-analitičke

26 Foucault se više puta u nekoliko studija približava analizi važnih koncepata biopolitike, biovlasti i biomoći, a vjerovatno najizričnije u zaključnom poglavlju prvoga dijela *Povijesti seksualnosti* (naravno, dobro nam je poznat ciklus Foucaultovih predavanja na *College de France* u akademskoj godini 1978/1979, objedinjeno objavljenim pod naslovom *Rođenje biopolitike/ Naissance de la biopolitique*). Ukratko, s konceptom biopolitike Foucault označava najširi spektar disciplinarnih i regulacijskih praksi koje, za razliku od monarhističkog modela kasno srednjovjekovne vlasti koji suverenu dodjeljuje pravo da odlučuje o životu i smrti njegovih podanika, uvode drugi model – model biovlasti, odnosno biomoći. Biopolitički model biovlasti, čije početke Foucault prepoznaje već u klasicističkom 17. stoljeću, a stvarnu artikulaciju u drugoj polovici 18. stoljeća, dakle u eri prosvjetiteljstva, u fokus svoga interesa postavlja pitanja koja se tiču samoga života najšire populacije. Tako se biopolitika i biovlast zanimaju za demografske probleme koji se dotiču problema nataliteta i mortaliteta, reprodukcije i plodnosti stanovništva, stanja i uvjeta njegovog zdravlja, dugovječnosti i slično. U stvari, dešava se svojevrсна medikalizacija društva, najšira populacija počinje bivati sagledavana kao ogromno ‘tijelo’ s parcijalnim ‘organima’ koje je potrebno nadzirati, promatrati, brinuti se o njemu ... Primjereno tomu, razvija se i cijeli institucionalni okvir namijenjen biopolitičkoj praksi promocije biovlasti: bolnice, škole, kasarne, koledži, zatvori s novim, panoptikonskim modelima kontrole ... Biopolitika, zapravo, označava kompleksnu i proračunatu strategiju upravljanja životom populacije.

27 Fuko, M. (1998) *Arheologija znanja*, Beograd: Plato, str. 115.

tradicije Bahtina, van Dijka, Gramscija/Halla, Barthesa, Althussera ... s Foucaultom. U *naturalističkim diskurzivnim formacijama* poput 'kriznih' sintagmi mjerâ štednje nailazimo na politike označavanja koje su određene ideološko-manufakturnim mehanizmima klasifikacija, uokvirivanja i transformacija u procesima i porecima hegemonijskih konstruiranja društvene zbilje. Kako piše Hall, „ne postoji prirodna koincidencija između riječi i njezina referenta: sve ovisi o konvencijama lingvističke uporabe i o načinu kako jezik intervenira u Prirodu s nakanom da joj da smisao”²⁸. Pomak s naglaska na sadržaju ka problemu forme, odnosno koda, jest putokaz ka pitanju kako ideologija operira.

Drugim riječima, *naturalističke diskurzivne formacije* koriste se kao oruđa u procesima kodiranja društvene realnosti što proizvodi određeni ideološki učinak. Čini se da na primjerima spomenutih sintagmi svjedočimo kako hegemonija naprosto više ne može ostati u konturama predvidivog, kontroliranog jezika tehnokracije koji se nalazi u ideološkoj esenciji predočenih diskurzivnih formacija (diskursi učinkovitosti, efikasnosti, brzog pronalaženja rješenja kroz aplikaciju...) i čitavog ideološkog režima. Izvjesno je da neokapitalističkoj hegemoniji postaje 'tijesno' u jeziku birokratsko-administrativne i tehnokratske racionalnosti, te neuspješno traži izlaz, bijeg u konotativno, u znakovitu alegoriju, metaforu, preneseno značenje, no ono se u dekonstrukcijskoj perspektivi zapravo uprizoruje kroz niz upisanih ideoloških iskaza koji ne reprezentiraju ništa drugo do silinu svoje brutalnosti i krvožednosti. Provučemo li za kraj navedene diskurzivne sintagme kroz prizmu glasovite Marxove metafore, reklo bi se da svjedočimo vampiru koji želi isisati svoju žrtvu, a to je društvo, do posljednje kapi: prvo ju iscrpljuje *dugotrajnom dijetom*, potom ju *steže ramenom* do besvjestice, te na kraju prinosi trepi „kraja povijesti” i konačno *bolno reže* u ime neminovnosti i historijske nužnosti.

LITERATURA:

- Althusser, L. (1971) *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New York & London: Monthly Review Press.
- Austin, J. L. (1962) *How to do things with words*, Oxford: Oxford University Press.
- Bahtin, M. (1980) *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.
- Barthes, R. (2009) *Mitologije*, Zagreb: Pelago.
- Bourdieu, P. (2011) *Distinkcija: Društvena kritika suđenja*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

28 Hall, S. nav. delo, str. 66.

- Duda, D. (2002) *Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi*, Zagreb: AGM.
- Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis*, London: Longman.
- Foucault, M. (1994) *Znanje i moć*, Zagreb: Nakladni Zavod Globus.
- Fuko, M. (1998) *Arheologija znanja*, Beograd: Plato.
- Hall, S. The rediscovery of 'ideology': return of the repressed in media studies, in: *Culture, Society and the Media*, eds. Gurevitch, M., Bennett, T., Curran, J. and Woollacott, J. (1982), London and New York: Routledge.
- Kendall G. and Wickham G. Foucauldian discourse analysis, 10. decembar 2014., http://en.wikipedia.org/wiki/Foucauldian_discourse_analysis
- Lazzarato, M. (2011) *Proizvodnja zaduženog čovjeka – esej o neoliberalnom stanju*, Zagreb: Bijeli val.
- Perlman, F. (2004) *Reprodukcija svakodnevnog života*, Zagreb: Što čitaš?
- Searl, J. (1969) *Speech acts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Seymour, R. (2014) Protiv štednje!, *Le Monde Diplomatique – Hrvatsko izdanje* br. 17 (2), Zagreb: KopMedija – Zadruga za medije.
- Van Dijk, T. A. (2006) *Ideologija. Multidisciplinarnan pristup*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.

Hajrudin Hromadžić

University in Rijeka, Faculty of Philosophy – Department for Culture Studies,
Rijeka, Croatia

CRITICAL ANALYSIS OF THE DISCOURSE OF FRUGAL
MEASURES AND THE CAPITALISTIC HEGEMONY
FROM THE PERSPECTIVE OF CULTURAL STUDIES

Abstract

Basic aim of this text is to try to give a critical analysis of the discourse of austerity measures which is manifested in intensified production of a specific type of media, public and political narratives and symbolic metaphors such as painful cuts, tightening of belts, alleged necessities in enforcement of different social diets etc, as well as similar syntagms like favourable or unfavourable business climates or devastating stormy crisis which, in the end, result in ideological and hegemonic perpetuation of the political enemy of capitalism and its pertaining power. Such discourse is approached as ideologically fabricated naturalistic discursive formations which use seemingly benign metaphors to create an illusion of alleged non-ideological crisis of recent capitalist economy and its political and social aspects. A prevailing disciplinary/case approach in analysis of the given problem motif is in the domain of rich arsenal of conceptual culture studies ie theoretical schools (structuralism, semiotics, neo-Marxism, critical discourse analysis, theory of ideology, critical social theories etc) and authors (Bahtin, Gramsci, Hall, van Dijk, Barthes, Foucault ...) that were significantly used in cultural studies both substantially and methodologically. In conclusion, examples of given syntagms provide evidence that hegemony cannot simply remain in the framework of the predictable and controlled language of technocracy, and is therefore unsuccessfully searching for a way out, for an escape into the connotation, symbolic allegory, metaphor, hidden meaning.

Key words: *(neo)capitalism, hegemony, austerity measures discourse*